

Zdenko Čepič*

Trikrat: sosledje v zgodovinskem dogajanju na poti do slovenske državnosti v 20. stoletju**

IZVLEČEK

Slovenska država je nastala v »kratkem 20. stoletju«. Slovenci smo do države, ki jo imamo sedaj, prišli postopoma. V treh korakih: 1918, 1941–45, 1990–91. Pri tem je šlo pri nastajanju slovenske državnosti za povezanost, za sosledje. Brez dosežene prve slovenske državnosti ne bi bilo druge, zlasti pa brez druge ne bi bilo tretje. Vsak korak oblikovanja državnosti se je zgodil v svojem obdobju, v različnih pogojih, ki so vplivali na potek nastajanja države in stopnjo njene samostojnosti. Do prvega je prišlo ob koncu prve svetovne vojne, ko so bile zaradi mednarodnih političnih pogojev pretrgane državnoopravne vezi z avstro-ogrsko državo in smo Slovenci vstopili v Državo Slovencev, Hrvatov in Srbov, ta pa se je nato s Kraljevino Srbijo »zedinila« v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev (od leta 1929 Kraljevino Jugoslavijo), drugi se je zgodil v času druge svetovne vojne, ko je jugoslovanska država doživela kolaps in jo je bilo treba obnoviti, in to v novih pogojih, z novo organizacijo, za kar so se v vojnem obdobju zavzemali v t. i. meščanskem političnem taboru, v tradicionalnih slovenskih političnih strankah in tudi v t. i. revolucionarnem taboru oziroma v osvobodilnem gibanju, tretji pa takrat, ko se je jugoslovanska država, ki je bila organizirana po merilih v vojni zmagovitega osvobodilnega gibanja, izpela. Vsem trem korakom je bil skupen namen, medtem ko sta bila način do državnosti in odnos do nje različna. Način državnosti in odnos do nje sta bila odvisna od razmer pa tudi razmerij med dejavniki oziroma ustvarjalci državnosti in od političnih ali družbenih nosilcev. Oblikovanje slovenske državnosti v »kratkem 20. stoletju« je povezano s samoodločbo. Bila je sredstvo ali osnova, na kateri je bila državnost na vsaki posamezni stopnji zgrajena. V vsakem od

* Dr. zgodovinskih znanosti; zdenko.cepic@inz.si

** Raziskava je nastala v okviru raziskovalnega programa P6-0281 *Idejnopolitični in kulturni pluralizem in monizem na Slovenskem v 20. stoletju*, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Slovenije iz državnega proračuna.

korakov oblikovanja državnosti je bila nekoliko drugače razumljena. Samoodločba je bila bistven pogoj in sredstvo, da smo Slovenci do države sploh prišli. V vseh treh korakih njenega ustvarjanja.

Ključne besede: Slovenija, država, politika, samoodločba, jugoslovanstvo, slovenstvo

ABSTRACT

THREE TIMES: THE SEQUENCE OF HISTORICAL EVENTS LEADING TO THE SLOVENIAN STATEHOOD IN THE 20TH CENTURY

The Slovenian state was formed in the “short” 20th century”. Slovenians have attained the state that they now live in gradually, in three steps (in 1918, 1941–45, and 1990–91). The formation of the Slovenian statehood involved cohesion, a sequence of events. Without the attainment of the initial Slovenian statehood, the second step would not have taken place, while the third stage would have been particularly impossible without the second one. Each of the steps towards the establishment of the Slovenian statehood occurred in its own period, subject to various conditions that influenced the process of the creation of the Slovenian state and the degree of its independence. The first step was taken at the end of World War I, after the state-legal ties with the Austro-Hungarian state had been severed due to the international political circumstances and Slovenians joined the State of Slovenes, Croats, and Serbs. This state then “merged” with the Kingdom of Serbia to form the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes (as of 1929, the Kingdom of Yugoslavia). The second step took place during World War II, after the former Yugoslav state had collapsed and needed to be restored in new circumstances and with a different organisation – which was, during the war, the goal of the so-called bourgeois political camp, the traditional Slovenian political parties, as well as the so-called revolutionary camp or the liberation movement. The third step, however, occurred when the Yugoslav state, organised in accordance with the criteria of the liberation movement that had prevailed during the war, outlived its purpose. All three steps shared the same goal, while the manners of attaining statehood and the attitude towards it varied, depending on the situation and relations between the factors or proponents of statehood as well as on its political or social agents. The formation of the Slovenian statehood in the “short 20th century” was related to the right to self-determination. This right represented the means or the foundation for the construction of statehood during each phase and was understood somewhat differently during each of the stages of the Slovenian statehood’s formation. Self-determination was an essential condition that made it possible for Slovenians to attain their own state at all – during all three stages of its creation.

Keywords: Slovenia, state, politics, self-determination, Yugoslavism, Slovenism

Slovenska država, ki jo imamo sedaj in kakršno imamo, je nastajala postopoma. O tem je bilo napisano že mnogo zgodovinopisnega,¹ vendar je mogoče še enkrat opozoriti na sosledje nastajanja slovenske države v »kratkem 20. stoletju«. Nastajala je, se v sicer okrnjeni pojavni obliki pojavljala že pred nastankom sedanje samostojne in neodvisne slovenske države, ki daje Slovencem oznako nacije, in ne le naroda, do tega stanja pred tem že dvakrat v različnih zgodovinskih obdobjih in v različnih zunanjih razmerah ter notranjih razmerjih. Slovenska država se je v »kratkem 20. stoletju« pojavila trikrat.

Neizpodbitno dejstvo je, da je bilo 20. stoletje tisto, v katerem je bila ustvarjena, dosežena slovenska državnost. Gre za državo, ki izraža osnovne zahteve državnosti in v kateri je večinski narod suveren narod, tako v smislu samostojnosti in politične neodvisnosti kot glede izražanja svoje suverenosti. Slovenci smo v 20. stoletju ustvarili svojo državo, takšno, ki ima zagotovljene pogoje, značilne za državo: stalno prebivalstvo, določeno ozemlje, lastno, suvereno oblast, ki lahko navezuje stike z drugim državami. Pot do slovenske države, ki je izpolnjevala vse te pogoje, je trajala celo »kratko 20. stoletje« in je potekala v treh potezah. Vsaka je bila izraz svojega časa in takratnih okoliščin in vsaka je dala naslednji potezi nasledstvo, ki ga sama zaradi različnih okoliščin ni bila sposobna uresničiti, se je pa uresničilo na naslednji stopnji ali ob naslednji priložnosti za vzpostavitev slovenske državnosti.

Slovenska država je na vseh treh razvojnih stopnjah v treh različnih obdobjih temeljila na pravicah in dolžnostih, ki jih ima država, kot jih določa t. i. Konvencija iz Montevidea. Ta je premise, potrebne za državo, opredelila konec leta 1933 na mednarodni konferenci ameriških držav (ZDA in še petnajstih držav Srednje in Južne Amerike). Čez leto dni je ta konvencija postala veljavna, v začetku leta 1938 pa jo je sprejelo tudi Društvo narodov.² Na postavkah Konvencije iz Montevidea, potrebnih za državo, je temeljil sklep Badinterjeve komisije s konca leta 1991, ko so Slovenija, Hrvaška in Makedonija zaprosile za priznanje članic Evropske unije, ker so glede na mnenje omenjene komisije³ in njenega sklepa o pravicah in dolžnostih držav, temelječih na Konvenciji iz Montevidea, izpolnile pogoje za državo. Slovenska država,

1 V seznamu literature na koncu tega sestavka so navedene le bistvene monografije, študije, ki obravnavajo slovensko državo v različnih obdobjih in različnih zgodovinskih okoliščinah v »kratkem 20. stoletju«, kajti navesti vse članke, izvirne znanstvene, pregledne in druge zapise o tej tematiki je domala nemogoče, če ne želimo pisati le bibliografije. To pa ni namen tega prispevka, ki govori o vsebinskih zadevah slovenske države v treh različnih obdobjih in okoliščinah njenega nastajanja. Pri tem ne gre za zgodovinsko revizijo, ampak le za poudarjanje ali izpostavljanje nekaterih dejstev v tem procesu.

2 *League of Nations- Treaty Series*, vol. CLXV, 1936, Nos. 3801–3824, 20–43.

3 Badinterjeva komisija je bila arbitražna komisija, ki jo je vodil francoski ustavni pravnik Robert Badinter, takrat predsednik francoskega ustavnega sodišča, v njej pa so bili še člani, predsedniki ustavnih sodišč iz Nemčije, Italije, Španije in Belgije. Ustanovili so jo na mirovni konferenci o Jugoslaviji jeseni 1991 (po osamosvojitvi Republike Slovenije, vendar še v času moratorija na osamosvojitve, ko je pomembnejše države še niso mednarodno priznale) in je delovala v okviru te konference, ki je skušala doseči mirno, sporazumno razdružitev jugoslovanske države. Badinterjeva komisija je razrešila bistvene probleme konca jugoslovanske države. Tako je odločila glede njenega nasledstva (sukcesije) (mnenje 1, 9), kdaj se je katera od jugoslovanskih republik osamosvojila in ni bila več (se ni več štela za) del Jugoslavije (mnenje 11) in da je ta država razpadla in ne obstoji več kot država (mnenje 8). S tem je ta arbitražna komisija pripomogla k mirnemu reševanju razpadanja jugoslovanske države, ki pa je bilo kljub vsemu krvavo, saj je potekala etnična vojna med narodi.

samostojna in neodvisna Republika Slovenija, glede pogojev, potrebnih za državo, temelji na Konvenciji iz Montevidea. Obstoj in prenehanje države sta posledica dejstev in sta v ključni domeni mednarodnega prava. To je veljalo tudi za prvega v nizu izrazov slovenske državnosti v »kratkem 20. stoletju«, tj. glede mednarodnopravnega položaja Države Slovencev, Hrvatov in Srbov, posledično pa tudi glede položaja Narodne vlade v Ljubljani.⁴

Pot do države, v kateri živimo danes, do samostojne in neodvisne Slovenije, je bila dolga celo »kratko 20. stoletje«. Dejansko sta oba mejnika tega Hobsbawmovega »kratkega« 20. stoletja tudi mejnika oblikovanja slovenske državnosti.⁵ Slovenska državnost je bila vzpostavljena na začetku tega obdobja, na koncu pa tudi vmes, ko je bila vzpostavljena še enkrat, med drugo svetovno vojno, ko je jugoslovanska država zaradi napada, okupacije in ozemeljskega razkosanja doživela »sesedenje« in nato svojo obnovo na drugačnih organizacijskih osnovah. Slovenska državnost je bila v »kratkem 20. stoletju« oblikovana trikrat. Pri nastajanju slovenske državnosti v »kratkem 20. stoletju« gre za trilogijo, za vsebinsko povezavo treh oblik slovenske državnosti v času nastajanja, trajanja in konca jugoslovanske države.

Tri je sicer pravljično število. Marsikaj se veže na tri. Tudi ljudsko reklo, da gre v tretje rado. V primeru slovenske državnosti to drži. V tretjem poskusu, da se doseže državnost, v kateri je država samostojna in neodvisna, je uspelo ustvariti takšno državnost. Je pa treba imeti glede oblikovanja slovenske državnosti pred očmi tudi modrost, da niti Rim ni bil ustvarjen v enem dnevu. Povedano preprosteje: za vse je potreben čas. Tudi za oblikovanje nacionalne države. Potrebni so pogoji, okoliščine, ki to omogočajo in omogočijo. Odločilna sta čas in prostor, torej dve bistveni postavki, ki oblikujeta zgodovino in ju je treba v zgodovinopisju nujno upoštevati. Tudi pri nastajanju slovenske državnosti, saj so bili v vsakem obdobju, ko je nastajala, odločilni družbene, natančneje politične razmere pa tudi razmerja, ki so na takratno državnost vplivala. Poleg tega je treba vedeti in upoštevati tudi to, da nič ne nastane iz nič, da mora obstajati nekaj, kar je, nekaj tudi pred tem. Skratka, da državnost, samostojna in neodvisna država, ki smo jo Slovenci dosegli z osamosvojitvijo od jugoslovanske države, ni nastala iz nič oziroma je nastajala dolgo časa, postopoma. Pri nastajanju in oblikovanju države je treba upoštevati povezanost prejšnjega dogajanja in neprekinjenost nekega procesa, tj. kontinuiteto in sosledje, tako časovno kot vsebinsko. Vse ima namreč svojo predzgodovino, tudi država, ki jo imamo danes. Ta leta 1991 ni nastala iz nič, kar sicer menijo njeni posamezni »ustvarjalci« (pravi ali takšni, ki si to sami domišljajo). Pred slovensko samostojno in neodvisno državo, vzpostavljeno z osamosvojitvijo 25. junija 1991, je namreč nekaj bilo. Bila je slovenska država, ki je

4 Mirjam Škrk, »Profesorji Ivan Žolger, Ivan Tomšič in Stanko Peterlin ter njihovi prispevki k nastanku slovenske države,« *Prispevki za novejšo zgodovino* 59, št. 2 (2019): 98.

5 Britanski zgodovinar Eric Hobsbawm (1917–2012) je v svojem delu *Čas skrajnosti: svetovna zgodovina 1914–1991* [The Age of Extremes: The Short Twentieth Century, 1914–1991] 20. stoletje »skrajšal«, saj ga je zamejil z začetkom prve svetovne vojne in koncem Sovjetske zveze, kar je v bistvu tudi čas trajanja jugoslovanske države, ki je sicer nastala neposredno po koncu prve svetovne vojne, a je dejansko nastajala že med to vojno. Jugoslovanska država je bila država, v kateri smo Slovenci živeli v »kratkem 20. stoletju«.

obstajala v okviru federativno organizirane jugoslovanske države. Res ni bila povsem samostojna in ni bila predmet mednarodnega prava, je pa bila glede na ustavo jugoslovanske države država, s tremi postavkami, potrebnimi za državo po Konvenciji iz Montevidea; le stikov z drugimi državami – razen v okviru jugoslovanske države – ni mogla navezovati, ker je to pripadalo zvezni jugoslovanski oblasti. Ta slovenska državnost, ki je temeljila na priznavanju pravice do samoodločbe naroda, je namreč bila osnova, pravna in politična, ki je omogočila oblikovanje samostojne slovenske države, Republike Slovenije. Pred njo je namreč že obstajala slovenska država, ki ni bila povsem samostojna in neodvisna, kljub temu pa je imela vse prvine državnosti. V okviru jugoslovanske federativne države Slovenija ni bila samostojna in neodvisna država, je pa vseeno imela vse pogoje, potrebne za državnost. Ozemlje, ki je bilo na treh straneh jasno zamejeno z mejo jugoslovanske države do sosednjih držav, Italije, Avstrije, Madžarske, na eni pa do federalne enote jugoslovanske države, Hrvaške; prebivalstvo in tudi suvereno oblast, ki pa je del suverenosti prenesla na skupno oblast jugoslovanske države. Za popolno samostojnost in neodvisnost slovenske države je bilo treba doseči popolno suverenost oblasti.

Slovenci smo do države, ki jo imamo sedaj, prišli postopoma. V treh korakih. Vsak od teh je bil storjen v svojem obdobju, v različnih pogojih, ki so vplivali na potek nastajanja države in stopnjo njene samostojnosti. Prvi je bil ob koncu prve svetovne vojne – pred nekaj več kot sto leti –, ko so bile zaradi mednarodnih političnih pogojev pretrgane državnopravne vezi z avstro-ogrsko državo in smo Slovenci vstopili v Državo Slovencev, Hrvatov in Srbov. Tako se je pač imenovala državna tvorba, ki je nastala konec oktobra 1918, ko je bilo jasno, da dotedanja država, v kateri so živeli Slovenci, izgublja vojno in svojo državniško moč in so zato takrat nastale nacionalne države. Država SHS ni bila edina, bila pa je izraz razpadanja oblasti avstro-ogrske države. Tudi če ne bi želeli svoje države, so jo morali ustvariti! Država SHS je bila prva jugoslovanska država, v katero smo Slovenci vstopili na osnovi samoodločbe. Samoodločbe, ki jo je oblikoval predsednik ZDA Wilson. Šlo je za prvo odločitev Slovencev za Jugoslavijo. Šlo je za oblikovanje jugoslovanske države južnoslovanskih narodov, ki so do tedaj živeli v okviru habsburške avstro-ogrske države.⁶ Oblikovanje »velike« jugoslovanske države, ko se je država »habsburških Jugoslovanov«, Država Slovencev, Hrvatov in Srbov, združila s Kraljevino Srbijo (tej se je nekaj dni pred »zedinjenjem« v jugoslovansko državo pridružila Kraljevina Črna gora) v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev, je bilo sicer korak v jugoslovansko državo, v kateri pa je bilo bolj malo izrazov slovenske državnosti. V prvi jugoslovanski državi jih v resnici ni bilo. Obstajalo je stalno prebivalstvo.

Drugi korak na poti k slovenski državnosti se je zgodil v obdobju druge svetovne vojne, ko je jugoslovanska država najprej doživela vojaški pa tudi politični zlom, ozemelsko izničenje in jo je bilo treba dejansko obnoviti. Vendar na novih osnovah.

6 O tem, kako je pri Slovencih (v njihovi politiki) potekal proces odločanja in odločitev za jugoslovansko državo v času prve svetovne vojne, gre za proces »zapuščanja« avstro-ogrskega državnega okvira in oblikovanje jugoslovanske države »habsburških Jugoslovanov«, gl. Janko Pleterški, *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo: politika na domačih tleh med vojno 1941–1918* (Ljubljana: Slovenska matica, 1971).

Glede tega so se v slovenski politiki strinjali tako tisti, ki so nasprotovali odporu proti okupatorju, kot tisti, ki so se uprli. Oboji so želeli drugačno organizacijo države, z manj centralizma in več možnostmi za Slovence, da dosežejo stopnjo državnosti, kar je veljalo zlasti glede oblasti. Šlo je za namero vzpostavitve slovenske državnosti. Razlika med tradicionalnimi slovenskimi strankami in revolucionarji, ki so želeli spremembo organizacije države za priznavanje narodov in federativnosti na osnovi pravice do samoodločbe naroda, je bila prav v tem. Šlo je za razliko, po kateri bi po predlogih »tradicionalne« slovenske politike jugoslovanska država bila federacija treh narodov, tistih, ki so bili do tedaj priznani kot narodi,⁷ medtem ko so »revolucionarji« želeli federacijo, v kateri bi imeli vsi narodi enake pravice (in dolžnosti). Poleg tega pa so želeli tudi spremembo oblasti. Če so imeli slovenski politiki glede federativnosti nekako enake poglede na organiziranost jugoslovanske države po drugi svetovni vojni in so glede tega kot pogoj zanjo nameravali vzpostaviti slovensko državnost, so se v zvezi s tem razhajali do te mere, da je to povzročilo vojaško spopadanje (element državljanske vojne) in kolaboracijo z okupatorjem.

Tretji korak pa je bil narejen, ko se je jugoslovanska država, t. i. avnojska Jugoslavija, izpela in se je Slovenija osamosvojila. To je storila v skladu s pravico do samoodločbe. Šlo je za obratni proces od združitve v Jugoslavijo, kar je bilo storjeno dvakrat, po prvi svetovni vojni in v drugi svetovni vojni. V tretje je samoodločba pomenila sredstvo za razdružitve od Jugoslavije in vzpostavitev samostojne in neodvisne države. Pri tem pa ni šlo za odcepitev, ampak za razdružitve, ki je bila osnova osamosvojitve. Šlo je za obratni proces z isto osnovo, s pravico do samoodločbe, ki vključuje tudi pravico do odcepitve, kot je bila pred tem dvakratna združitve ali pridružitve v jugoslovansko državo. Ta je dejansko razpadla in prenehala obstajati, kar je bila ugotovitev mednarodnih ustavnih pravnikov v Badinterjevi komisiji. Komisija je ugotovila, da pri koraku Slovenije, ko je prekinila državnopravne vezi z Jugoslavijo, ni šlo za odcepitev, ampak za razdružitve na osnovi jugoslovanskih ustavnih pravic, ki so jih imeli narodi in njihove države (kar so federalne enote, imenovane republike, ustavno bile) na podlagi ustavne pravice v jugoslovanski federativni državi. Šlo je za uveljavitev pravice do samoodločbe naroda, pravice do odcepitve.

Vsem trem korakom je bil skupen namen, vzpostavitev slovenske državnosti, medtem ko je bil njihov način do državnosti različen. Odvisen je bil od razmer pa tudi razmerij med dejavniki oziroma ustvarjalci državnosti in od političnega in družbenega nosilca. Vsak od korakov v oblikovanju slovenske državnosti je odraz zgodovine tistega časa. Načina ustvarjanja slovenske državnosti sta bila dva, prevrat in revolucija. Kaj razlikuje ta dva načina, je na videz jasno, čeprav sta si bila v podrobnostih precej podobna. Zlasti glede namena, ki je bil vzpostavitev slovenske državnosti. Pogoj za to pa je bil v oblasti, ki je državnost želela in jo oblikovala. Prevrat in revolucija sta sicer

7 Prve med nekaj predlogi ali načrti glede sprememb organizacije jugoslovanske države, ki so jih pripravili v slovenski »tradicionalni« politiki, so bile t. i. londonske točke iz jeseni 1941, v katerih so predvideli, da bo »samostojen in ravnopraven del Jugoslavije svobodna Slovenija« in da se mora »notranja ureditev obnovljene Jugoslavije izvršiti v soglasju vseh njenih sestavnih delov na podlagi enakosti pravic in dolžnosti na federativni osnovi«. Gl. Jera Vodušek Starič, »Doseje« Mačkovešek (Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 1994), 140.

sredstvi za osvojitve oblasti, pri čemer je namen oblasti izvesti spremembe. Prevratu in revoluciji je bilo sicer skupno vprašanje oblasti, ki predstavlja oziroma oblikuje državnost. Oblast je imela res različne ideološke, razredne nosilce, vendar je vsem, čeprav se politično in svetovnonazorsko razlikujejo, skupno oblikovanje slovenske državnosti.⁸

V slovenski zgodovini se prevrat razume predvsem kot sprememba državnopravnega odnosa Slovencev z državo, v kateri sicer bivajo, nimajo pa v njej vseh narodnostnih pravic ali možnosti povsem izražati svoje suverenosti. Za prevrat se tako šteje dogajanje ob pretrganju državnopravnih odnosov s črno-žolto habsburško monarhijo konec oktobra 1918. Iz podobnih razlogov pa je mogoče kot prevrat razumeti tudi slovensko osamosvojitve leta 1991. Prevrat je bil prehod iz ene v drugo državo, npr. iz avstro-ogrske v »jugoslovansko« *Državo Slovencev, Hrvatov in Srbov* ali pa iz Jugoslavije v državno samostojnost, in je po namenu način narodne revolucije. V revoluciji med drugo svetovno vojno sicer ni šlo za prehajanje v drug državni okvir, ampak za prehod iz ene organizacije države v drugo, drugačno, iz centralizma in unitarizma v federativnost. Ta je bila sprva precej načelna, v praksi pa je deloval centralizem, vendar se je ta z vsako naslednjo ustavo »umikal« *oziroma zmanjševal. Bistvo revolucije osvobodilnega gibanja sta bili v prvi vrsti narodna emancipacija in vzpostavitev narodne države na osnovi pravice do samoodločbe. Torej državotvornost vsakega naroda, ki je v jugoslovanski državi živel posebej. Tako prevrata leta 1918 in tudi 1990/91 kot revoluciji v obdobju druge svetovne vojne so imeli značaj narodne revolucije s skupnim ciljem, ki je bil državnost v največjem mogočem obsegu. V obsegu, ki so ga omogočale takratne politične razmere. Namen prevrata in revolucije je bila predvsem državotvornost. Učinek obeh je bil enak. Z njima je bila dosežena narodna, slovenska država, ki pa je glede na takratne okoliščine imela različno stopnjo suverenosti oziroma samostojnosti in neodvisnosti. Prevrat in revolucija kot izraza narodne revolucije sta pomenila uresničitev pravice do samoodločbe.*

Značaj prevrata z namenom narodne revolucije je imela tudi osamosvojitve Republike Slovenije leta 1991. Ta prevrat je imel za Slovence v veliki meri enake lastnosti in pomen kot ga je imel prevrat leta 1918. Pretrgali so državnopravni odnos z državo, v kateri so živeli. Namen je bil enak, način pa je bil zaradi okoliščin povsem drugačen. Okoliščine je določal že doseženi ustavni položaj slovenske države v okviru jugoslovanske države. Osamosvojitve leta 1991 je bila tako po načinu prevrat, v katerem pa so bili glede oblikovanja slovenske državnosti upoštevani oziroma priznani dosežki revolucije iz obdobja druge svetovne vojne. V slovensko osamosvojitve je bilo vpeto bistvo revolucije iz obdobja druge svetovne vojne. Ta je bila v prvi vrsti »narodnoosvobodilna« *v odnosu do okupatorja in do stanja, kakršno je bilo v jugoslovanski državi pred vojno. Šlo je za to, da se spremeni predvsem organizacija jugoslovanske države. Osamosvojitve je bila pravno povezana z »revolucionarno« *samoodločbo naroda, ta pa je bila temelj za slovensko državnost, doseženo v drugi svetovni vojni.**

8 Zdenko Čepič, »Prevrat in revolucija v slovenskem zgodovinskem dogajanju: dejstva in misli,« *Prispevki za novejšo zgodovino* 59, št. 2 (2019): 229–45.

V preambuli Temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike je namreč povedano, »da je bila Republika Slovenija država že po doslej veljavni ustavni ureditvi in je le del svojih suverenih pravic uresničevala v Socialistični federativni republiki Jugoslaviji«, v Deklaraciji o neodvisnosti pa je zapisano, da ta izhaja iz »prave slovenskega naroda do samoodločbe, iz načel mednarodnega prava, iz ustave dosedanje SFRJ in iz ustave Republike Slovenije«, kar je pomenilo pravno osnovo za osamosvojitvev.

Osamosvojitvev leta 1991 je temeljila na bistveni postavki revolucije iz obdobja druge svetovne vojne, ko je bila na osnovi samoodločbe dosežena sprememba organizacije jugoslovanske države, ki je prešla iz izrazito centralistične v federativno. Federativnost se je nato razvijala in krepila, saj so posamezni deli federativne države, federalne enote, imenovane republike, dobivali večje pravice, večjo vlogo v odnosu do državnega centra oziroma centralne državne oblasti. Republike so postajale bolj samostojni subjekti s kar nekaj prvinami državnosti. Federativnost jugoslovanske države je dobivala značilnosti konfederativnosti.

Stopnja državnosti, dosežena v vsakem od obdobj, v katerih smo Slovenci oblikovali svojo državnost v 20. stoletju, je bila v vsakem od korakov različna. Rasla je od prvega koraka, storjenega ob koncu prve svetovne vojne, ko je bila z Državo SHS sicer dosežena osamosvojitvev »habsburških Jugoslovanov« od avstro-ogrskega imperija, ni pa bilo v okviru te države jasno vzpostavljene slovenske državnosti.⁹ V Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov so si Slovenci prvič v novejši zgodovini vladali sami. Dejansko so bolj kot vladali upravljali. Pravo oblast Države SHS je namreč predstavljal Narodni svet (vijeće), ki je Narodni vladi SHS v Ljubljani prepustil upravo Slovenije (po sklepu Narodne vlade je postala »zedinjena«, saj so bile avstrijske – habsburške pokrajine odpravljene). V slovenski Narodni vladi so bile, razen glede zunanjih zadev, združene vse najvišje izvršne in upravne zadeve oblasti. To ji je pravno prepustil zagrebški Narodni svet. Temu je predsedoval sicer Anton Korošec, ki pa je bil na »državniški« misiji v Švici na pogajanjih z vlado Kraljevine Srbije, tako da je imel v Narodnem svetu glavno besedo Svetozar Pribičević, ki je bil povsem prosrbsko opredeljen in je vodil politiko približevanja ali kar podrejanja Srbiji. Narodna vlada SHS v Ljubljani kot je bilo njeno uradno ime, v zgodovini in v zgodovnopisju pa je imenovana prva slovenska vlada, je dobila s strani zagrebškega Narodnega sveta upravno oblast v Sloveniji z Naredbo celokupne vlade o prehodni upravi na ozemlju Narodne vlade SHS v Ljubljani.¹⁰ Naredba je sicer nastala v Ljubljani, pri njenem nastanku je imel glavno besedo Ivan Žolger, pravnik, ki je v avstrijski državni upravi dosegel med Slovenci najvišji položaj (bil je tudi minister brez listnice z nalogo, da pripravi ustavno reformo v smislu federalizacije avstrijske polovice monarhije), zato je imenovana tudi kot Žolgarjeva ustava, vendar jo je moral sprejeti zagrebški Narodni

9 O Državi SHS kot slovenski narodni državi gl. Jurij Perovšek, *Slovenska osamosvojitvev v letu 1918: študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov* (Ljubljana: Modrijan, 1998). Jurij Perovšek, *Slovenski prevrat 1918: položaj Slovencev v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2018).

10 »Naredba celokupne vlade o prehodni upravi na ozemlju Narodne vlade SHS v Ljubljani,« *Uradni list narodne vlade SHS v Ljubljani*, 1–111, 1918.

svet. To je bil najbrž razlog, da je od njenega nastanka izpod peresa Žolgerja pa do objave v Uradnem listu Narodne vlade SHS v Ljubljani minilo teden dni, čeprav je šlo za dokument s pomembnim, ustavnim namenom. Glede na zvezanost slovenske stranke političnega katolicizma s hrvaškimi pravaši in njihovo skupno zavzemanje za preureditev avstro-ogrške države iz dualistične v tripartitno, v nekakšno federacijo,¹¹ je že v času svojega delovanja v avstrijski državni upravi, v sodelovanju s slovenskimi ministrskimi uradniki, pripravil načrt začasne ustave in uprave za Slovenijo. Šlo je za predlog odnosa med Slovenijo (slovenskimi deželami) in Hrvaško. Ta predlog je postal sredi novembra 1918 najvišji zakonodajni akt, ki ga je razglasila Narodna vlada SHS v Ljubljani. Zagrebški Narodni svet kot najvišji organ Države SHS je dal privolitev in Država SHS je postala konfederativna. V njej je slovenska Narodna vlada priznala primat Narodnemu svetu v Zagrebu. Z Žolgarjevo »ustavo« so bile slovenskemu delu te jugoslovanske države glede uprave sicer omogočene določene pravice, značilne za državno oblast, ni pa bila povsem suverena. V Sloveniji je bila oblast v rokah Narodne vlade SHS v Ljubljani, ki je bila podrejena Narodnemu svetu SHS v Zagrebu. Glede suverene oblasti in tudi ozemlja, ki ga je ta obvladovala, je zato o državnosti Slovenije v Državi SHS težko govoriti brez pridržka. V njej je imela slovenska Narodna vlada SHS v Ljubljani veliko avtonomijo upravne oblasti, medtem ko je bila glede političnih odločitev zelo odvisna od Narodnega sveta SHS v Zagrebu. Ta je v Državi SHS predstavljal osrednjo in najvišjo oblast. Majhen politični vpliv ali kar majhna politična moč slovenske politike oziroma njenih politikov se je pokazala ob »usodni« odločitvi glede združitve Države SHS s Kraljevino Srbijo. V slovenski politiki si o tem sicer niso bili enotni, hkrati pa niso imeli niti možnosti vplivati na odločitev, ki jo je »režiral« Svetozar Pribičević. Ta je »navijal« in deloval za brezpogojno in hitro združitve Države SHS s Kraljevino Srbijo po srbskih političnih željah in njihovih pogledih na ureditev in organiziranje skupne jugoslovanske države. Glede hitrosti združitve, znane kot »zedititev«, se je Srbiji in Pribičeviću tako mudilo, da so kar pozabili o tem obvestiti slovenske politike, ki so nato na slovesnost potovali sami z vlakom, kajti politiki iz Hrvaške so odšli v Beograd že prej, ne da bi o tem obvestili slovenske kolege.

Poleg dejstva, da Narodna vlada SHS v Ljubljani kot oblastni organ ni bila popolnoma suverena, je imela Država SHS v njenem slovenskem delu, v slovenski »državi«, težavo z državnim ozemljem, saj to ni bilo določeno. Zaradi londonskega pakta iz aprila 1915, ko so antantne države v pogodbi z Italijo tej obljubile dele avstro-ogrške države, dejansko slovensko in hrvaško ozemlje, je Italija začela to ozemlje zasedati in presegati v sporazumu določen obseg, tako da so razmišljali kar o zasedbi Ljubljane; prišli so do Vrhnike, kjer je njihovo zasedanje ozemlja Države SHS ustavil srbski častnik Stevan Švabić z enoto, ki jo je sestavil iz dotedanjih srbskih vojnih ujetnikov. Narodna vlada v Ljubljani ni mogla na vsem ozemlju, ki ga je razglasila kot svoje upravno območje, izvajati učinkovite oblasti. Ni mogla učinkovito izvrševati svoje oblasti na Goriškem, v slovenskem delu Istre in mestu Trst z okolico. Na severu ni bila vzpostavljena niti

11 O tem Andrej Rahten, *Zavezništvo in delitve: razvoj slovensko-hrvaških političnih odnosov v habsburški monarhiji 1848–1918* (Ljubljana: Nova revija, 2005).

meja z Nemško Avstrijo, tako da je bila slovenska »država« v okviru Države SHS glede ozemeljskega merila za določanje državnosti precej vprašljiva. Stopnja dosežene državnosti je bila tako vsakokrat odvisna od situacije doma, v domači politiki in njenih političnih razmerjih med političnimi dejavniki, pa tudi od mednarodnih okoliščin. Glede ozemlja, ki ga je upravljala, je bila omejena, zato je o slovenski državi skozi kriterije o pravicah in dolžnostih držav, kot jih opredeljuje Konvencija iz Montevidea, težko govoriti. Kljub vsemu pa je Državo SHS oziroma njen slovenski del, na katerem je formalno, res manj praktično učinkovito, imela oblast Narodna vlada SHS v Ljubljani, treba šteti za izraz slovenske državnosti (s pridržkom), ki je nastala kot izraz pravice do samoodločbe.

Stopnja dosežene slovenske državnosti je bila v vsakem od treh obdobj, ko smo Slovenci v »kratkem 20. stoletju« oblikovali svojo državnost, odvisna od takratnih pogojev. Notranjepolitičnih in zunanjepolitičnih. Stopnja državnosti se je kazala v več samostojnosti na ozemlju, ki ga je slovenska država zasedala, naraščala je od prve do tretje. V prvi Jugoslaviji (1918–1943/45) je bila stopnja slovenske državnosti nedvomno mnogo manjša kot v drugi (1943/45–1991). Do neke mere je določen izraz slovenske državnosti obstajal tudi v »mali« Jugoslaviji, v Državi SHS, v njenem 33-dnevnem obstoju. Ta država, ki se je zlasti zaradi Srbov na Hrvaškem in njihovih interesov za zlitje s Srbi iz Srbije hitro »utopila« v »veliki« jugoslovanski državi, ki sta ji značaj dajala Srbija in Srbi, je bila izraz slovenske samoodločbe in izraz prve slovenske državnosti v 20. stoletju. Hitro je ugasnila. Vprašanje pa je, koliko so Slovenci v prvi Jugoslaviji sploh imeli svojo državnost. Zase so bili Slovenci v prvi jugoslovanski državi sicer narod, imeli so svoj jezik, ki so ga uporabljali med seboj, ni pa bil ta jezik ustavno priznan, tako kot ni bil slovenski narod ustavno niti narod, ampak le pleme t. i. jugoslovanskega naroda. Oblast in uprava sta bili centralizirani, res pa je, da je Slovenija (ki takrat ni nastopala s tem imenom, ampak najprej kot Ljubljanska in Mariborska oblast, tj. pokrajini, ki sta presegali slovenski etnični prostor, saj sta segali v hrvaškega, nato pa kot Dravska banovina, ki je v veliki meri pokrivala slovenski etnični prostor v okviru jugoslovanske države) imela v zvezi z upravo politične ureditve Kraljevine Jugoslavije glede ozemlja upravne enote Dravske banovine srečo, da je ta v veliki meri obsegala vse ozemlje, na katerem so živeli Slovenci v Kraljevini Jugoslaviji. To pa ni veljalo za prvo desetletje jugoslovanske države, za obdobje t. i. vidovdanskega parlamentarizma, ko je bila »Slovenija« (tisti del slovenskega etničnega ozemlja, ki je pripadal jugoslovanski državi) razdeljena na t. i. oblasti, upravni enoti, ki sta obe presegali slovensko etnično ozemlje, tako da »Slovenija« sploh ni imela določenega ozemlja na osnovi etničnega merila. Res pa je, da se je v tem času, sicer le ob koncu, v vsaki od teh dveh upravnih enot – oblasti – z voljenim oblastnim parlamentom oblikovala slovenska suverena oblast. V resnici je bila le njen zametek; v sodelovanju obeh »oblastnih skupščin – parlamentov« se je kazala zasnova slovenske politične in oblastne suverenosti.¹² Tega je bilo konec s kraljevim državnim udarom in vzpostavitvijo kraljeve osebne diktature, ki je bila še bolj usmerjena v centralizacijo in unitarizacijo Jugoslavije. Dravska banovina kot sicer zaokroženo slovensko etnično

12 Miroslav Stiplovec, *Slovenski parlamentarizem 1927–1929* (Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2000).

ozemlje v okviru jugoslovanske države ni imela podobnega organa, kot sta bili oblastni skupščini v obdobju vidovdanskega parlamentarizma. Če bi Dravsko banovino glede ozemlja in prebivalstva lahko šteli za državo, pa tega merila ni dosegala z vidika oblasti. Oblast je bila odvisna od Beograda, od centralne vlade, ki je sicer v drugi polovici tridesetih let dajala slovenski upravi v Dravski banovini precej veliko avtonomijo. Upravna enota Dravska banovina ni imela nobenega organa, ki bi izražal državno suverenost (lahko tudi omejeno). Banovinski svet ni imel vloge parlamenta, ban pa je predstavljal centralno oblast in ga je imenoval notranji minister.¹³ Imel je bolj upravne pristojnosti kot politične. Zlasti ker je bilo tudi strankarstvo »etatizirano« in centralizirano in ni imelo več (ni smelo imeti) narodnega izraza. Slovenska oblast v Dravski banovini je bila sicer v rokah Slovenca, ki pa je predstavljal »svojo« stranko, ki je bila vsejugoslovansko organizirana in opredeljena, predvsem pa je bil podaljšana roka centralne oblasti. Slovenija, ki je bila politični pojem, in ne upravni, v prvi Jugoslaviji ni dosegla stopnje državnosti z izraženo politično avtonomijo, kakršno je avgusta 1939 dosegla Hrvaška z vzpostavitvijo Banovine Hrvaške z lastnim zakonodajnim organom in tudi določenim ozemljem. V »dualistični« Kraljevini Jugoslaviji ni bilo prostora za slovensko državnost. Dopusčena ji je bila velika upravna avtonomija, kakršno je imela Dravska banovina v drugi polovici tridesetih let 20. stoletja, ki pa je bila predvsem izraz političnega odnosa v vsejugoslovanski režimski vladajoči stranki Jugoslovanski radikalni zajednici, katere tvorni sestavni del je bila SLS (ki formalno kot stranka ni smela obstajati).

V drugem koraku oblikovanja slovenske državnosti v »krajšem 20. stoletju«, v obdobju in pogojih druge svetovne vojne, je bil glede tega dosežen napredek, saj je imela Slovenija kot federalna enota (republika) jugoslovanske federativne države svoje državne organe, skupščino kot zakonodajni organ in vlado (nato Izvršni svet) kot njegov izvršilni organ. S tem so bili doseženi bistveni pogoji za popolno državnost. Ta je bila sicer omejena, slovenski državni organi so določene pravice in pristojnosti prenesli na zvezne organe (ker je bila to ustavna določba z namenom ohranjanja stopnje centralizma), vendar se je stopnja te omejenosti zmanjševala z vsako naslednjo ustavo Jugoslavije. Federativnost se je federalizirala, kar je pomenilo, da sta se krepila položaj in vloga federalnih enot v primerjavi s centralnim, t. i. zveznim državnim organom. Pristojnosti in položaj federalnih enot, ki se je krepil, pa so izhajali iz načela, na katerem je bila druga jugoslovanska država sploh vzpostavljena. To je bila pravica do samoodločbe naroda, ki vsebuje tudi neodtujljivo pravico do odcepitve naroda in pravico do združitve z drugim narodom. V prvi jugoslovanski ustavi, sprejeta je bila konec januarja 1946, je bilo tako v prvem členu jasno zapisano, da je Jugoslavija »skupnost enakopravnih narodov, ki so na osnovi pravice do samoodločbe, vključno s pravico do odcepitve, izrazili svojo voljo, živeti skupno v federativni državi«. ¹⁴

13 Miroslav Stiplošek, *Banski svet Dravske banovine: 1930–1935: prizadevanja banskega sveta za omilitev gospodarsko-socialne krize in razvoj prosvetno-kulturnih dejavnosti v Sloveniji ter za razširitev samoupravnih in upravnih pristojnosti banovine* (Ljubljana: Znanstveno raziskovalni inštitut Filozofske fakultete, 2006). Miroslav Stiplošek, »Prizadevanja ljubljanske in mariborske oblastne skupščine ter banskega sveta Dravske banovine za udejanjenje slovenskega parlamentarizma v prvi Jugoslaviji,« *Zgodovinski časopis* 62, št. 1-2 (2008): 151–76.

14 *Uradni list Federativne ljudske republike Jugoslavije*, 10–73, 1946.

Pravica naroda do samoodločbe je bila temelj jugoslovanske federacije. Sprejeta je bila konec novembra 1943 na drugem zasedanju Protifašističnega sveta ljudske osvoboditve Jugoslavije (Avnoj), ki se je takrat razglasil za vodilni oblastni organ jugoslovanske države (kar so zavezniki v vojni priznali, sicer ne pravno formalno, ampak politično, v praksi), in tako je bila na osnovi pravice do samoodločbe naroda, kar je pomenilo, da so bili narodi, ki so živeli na ozemlju jugoslovanske države, priznani kot narodi, vzpostavljena federativna organizacija države. To so v slovenskem osvobodilnem gibanju formalno sprejeli na zasedanju slovenskega osvobodilnega parlamenta februarja 1944 v Črnomlju. Takrat so sprejeli, da se slovenski narod združi z narodi Srbije, Hrvaške, Makedonije, Črne gore ter Bosne in Hercegovine v enotno državno skupnost, zgrajeno »na načelih resnične ljudske demokracije in narodne enakopravnosti, svobodno po lastni volji, na temelju pravice slehernega naroda do samoodločbe, vključno s pravico odcepitve pa tudi združitve z drugimi narodi«.¹⁵

Samoodločba je bila tako bistvena za vzpostavitev druge Jugoslavije in položaj Slovenije kot države v njej, imela pa je odločilno vlogo pri koncu te jugoslovanske države in slovenski osamosvojitvi od nje. Prav na osnovi dejstva, da je bila jugoslovanska država vzpostavljena na osnovi pravice do samoodločbe, je bil omogočen tretji korak graditve slovenske državnosti, ko sta bili doseženi njeni popolni samostojnost in neodvisnost. Slovenci so na svojem ozemlju dosegli suverenost.

Oblikovanje slovenske državnosti v »kratkem 20. stoletju« je povezano s samoodločbo. Samoodločbo ljudstva in samoodločbo naroda. Samoodločba je bila dejansko bistven pogoj za to, da smo Slovenci do države sploh prišli. Bila je sredstvo oziroma osnova, na kateri je bila državnost na vsaki posamezni stopnji zgrajena. So jo pa v vsakem od korakov oblikovanja državnosti nekoliko drugače razumeli oziroma je imela nekoliko drugačen pomen. Samoodločba, tista, ki jo je ob koncu prve svetovne vojne (v začetku leta 1918) predlagal predsednik ZDA Woodrow Wilson, in tista, ki so jo na osnovi Leninovega razumevanja samoodločbe naroda vzpostavili jugoslovanski komunisti in je bila temelj t. i. avnojske Jugoslavije, je bila bistvena za trojno oblikovanje slovenske državnosti v 20. stoletju. Zgodovina ima pač svojo povezanost, dialektiko kot zakonitost gibanja v prostoru in času. Brez ene ne bi bilo druge in nato tretje. To velja tudi za nastajanje slovenske države v 20. stoletju. Vsak od treh korakov je bil namreč pomemben in zgodovina nobenega ne more izpustiti ali preskočiti.

V prvem koraku k slovenski državnosti je izhajala iz samoodločbe, ki jo je kot pogoj za doseg miru in oblikovanja povojnega sveta po prvi svetovni vojni v štirinajstih točkah vzpostavil predsednik ZDA Wilson v začetku leta 1918. Omogočil je osnovo za samoodločbo ljudstva, ljudi in narodov, da sami določajo svojo državnost in način politične ureditve ter obliko vladavine v njej. Šlo je skratka za samoodločbo kot način in stopnjo demokracije. V deseti točki je za prebivalce oziroma narode, ki so živeli v Avstro-Ogrski, postavil zagotovilo, da se jim omogoči priložnost za samostojni razvoj, kar se je razumelo kot možnost oblikovanja nacionalnih držav. Nasploh je bil

15 Makso Šnuderl, *Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji* (Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije, 1949), 135, dok. 106. Deklaracija o potrditvi dela slovenske delegacije na 2. zasedanju AVNOJ.

Wilson za nastajanje teh ob koncu prve svetovne vojne odločen. Njegov odnos do avstro-ogrske države, do njene rešitve, ki jo je njenim narodom v zadnjem trenutku ponudil cesar in kralj Karel, da bi avstrijski del monarhije dobil federativnost – ta manifest »zvestim avstrijskim narodom« je zgodovinar A. J. P. Taylor poimenoval »posmrtni načrt«¹⁶ –, ter do Karlove mirovne ponudbe antantnim državam je za „habsburške Jugoslovane« ustvaril možnost uveljavitve pravice do samoodločbe in oblikovanja od Avstrije neodvisne jugoslovanske države, Države Slovencev, Hrvatov in Srbov. Pogoje jim je ustvaril Wilson in enostavno so jih morali uveljaviti. Tudi če ne bi hoteli, so »habsburški Jugoslovani« morali oblikovati svojo državo. Kajti prejšnja, v kateri smo Slovenci živeli »tisoč« let, je razpadala oziroma je razpadla in izginila. Se preselila v zgodovino. Potrebna je bila nova država, zlasti zaradi izvajanja oblasti. Bila je izraz samoodločbe, ki je omogočila dosego lastne države. Državo SHS so Slovenci lahko čutili kot svojo državo, čeprav se je kmalu pokazalo, da glede nadaljnega koraka te države, združitve s Kraljevino Srbijo, niso bili dovolj upoštevani oziroma jih je srbska politika na Hrvaškem »spregledovala«. Država SHS je namreč postala sredstvo Srbov na Hrvaškem. Teh pa slovenski nacionalni interesi niso zanimali.

V drugem koraku k slovenski državnosti, v obdobju druge svetovne vojne, v okoliščinah boja proti okupatorju, je bila samoodločba nekoliko drugačna. Šlo je za samoodločbo, ki so jo kot način reševanja t. i. narodnega vprašanja videli komunisti (in s katero so se strinjali tudi v drugih, zlasti ustanovnih skupinah OF – predvsem krščanski socialisti z Edvardom Kocbekom), dojemali so jo kot osnovo za t. i. narodno revolucijo, za emancipacijo slovenskega naroda v okviru jugoslovanske države, povzeli ali prevzeli pa so jo od Leninove samoodločbe, na temelju katere je bila oblikovana Zveza sovjetskih socialističnih republik, tj. federacija. Šlo je za načelo samoodločbe naroda, ki vključuje tudi pravico do odcepitve oziroma do izbire drugega »partnerja«, druge države, v kateri želi narod živeti. Na tej samoodločbi je bila nato vzpostavljena jugoslovanska federativna država. Pogoj zanjo je bila predhodna vzpostavitev narodne države vsakega naroda, ki se je nato odločil za združitev v jugoslovansko federativno državo. Da je treba vzpostaviti lastno, narodno državo, so se zavedali tudi slovenski politiki, ki so nastopali proti osvobodilnemu gibanju. Ob koncu druge svetovne vojne, nekaj dni pred njenim formalnim koncem, so na zasedanju t. i. taborskega parlamenta razglasili »narodno državo Slovenijo« in jo umestili v »sestavni del demokratično in federativno urejene kraljevine Jugoslavije«.¹⁷

Slovenska državnost se je v drugi svetovni vojni oblikovala postopoma, od septembra 1941, ko se je vrhovni politični organ slovenskega osvobodilnega gibanja, Vrhovni plenum OF, v katerem so bili predstavniki vseh skupin, ki so se odločile za odpor proti okupatorju, samoimenoval za oblastni organ, Slovenski narodnoosvobodilni odbor, prek kočevskega zbora »odposlancev slovenskega naroda« v začetku oktobra 1943, ki je izvolil parlament, njegovega zasedanja februarja 1944 v Črnomlju in vse do

16 A. J. P. Taylor, *Habsburška monarhija 1809–1918: zgodovina avstrijskega cesarstva in Avstro-Ogrske* (Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1956), 285.

17 »Združena Slovenija vstaja!«, *Slovenec*, 4. 5. 1945.

imenovanja Narodne vlade Slovenije na začetku maja 1945 v Ajdovščini. Šele takrat je bila »zgradba« državnih oblasti popolna. Vlada, Narodna vlada Slovenije, pri čemer je šlo v imenu za ljudsko vlado, kar je bilo v skladu s takratno politično doktrino o ljudski oblasti in ljudski demokraciji, je bila imenovana v skladu z imenovanjem vlad nacionalnih oziroma federalnih enot, ki ga je določala zvezna jugoslovanska oblast oziroma takratni zakonodajni organ – Predsedstvo Avnoja. Šlo pa je v resnici za narodno, nacionalno vlado, za prvo vlado države Slovenije. Države, ki se je uradno imenovala Slovenija. Slovenija je namreč postala stvaren politični pojem, in ne več le zemljepisni. Postala je država z vsemi potrebnimi značilnostmi – prebivalstvom, ozemljem, svojo oblastjo, ki je imela sposobnost za navezovanje stikov z drugimi državami. Glede tega zadnjega pogoja za državnost je slovenska oblast navezala odnose z drugimi državami, ki so jih oblikovali narodi, živeči na ozemlju jugoslovanske države. Dejansko je šlo za vstop v federativno organizirano državno skupnost, takrat imenovano Demokratična federativna Jugoslavija.

V nasprotju z oblikovanjem slovenske državnosti po prvi svetovni vojni, kar je bila sicer namera takratne slovenske politike, ko je nanjo močno vplivala mednarodna politika, zlasti odločitve predsednika ZDA Wilsona, je bilo oblikovanje slovenske državnosti v drugi svetovni vojni bolj dosežek političnih hotenj slovenskega osvobodilnega gibanja, da na osnovi pravice do samoodločbe naroda ustvari lastno slovensko državo. Zavezniki so imeli pri tem manjšo vlogo, kot so jo imele ob koncu prve svetovne vojne sile antante z Wilsonom na čelu. Res pa se je že konec leta 1941 slovensko osvobodilno gibanje, njegov vodilni organ Vrhovni plenum Osvobodilne fronte, v eni od programskih točk, v osmi t. i. temeljni točki glede notranje ureditve in zunanjih odnosov, »po svoji narodni osvoboditvi« sklicevalo na Atlantsko listino, ki sta jo avgusta 1941 (še preden so ZDA vstopile v vojno proti trojnemu paktu) sprejela britanski premier Churchill in predsednik ZDA Roosevelt in je izražala, da bodo lahko narodi po vojni sami izbirali lastno vladavino. Šlo je za izraz samoodločbe, podoben samoodločbi, kot jo je v svojih točkah ob koncu prve svetovne vojne načrtoval Wilson. Ta načela samoodločbe je OF sprejela kot »elementarno pravico slovenskega naroda« in napovedala, da jih bo »uveljavila in branila z vsemi sredstvi«. ¹⁸

Slovenska država je bila oblikovana na osnovi razumevanja pravice do samoodločbe naroda. Glede enega bistev samoodločbe, ustvaritve demokratičnosti, pa se je osvobodilno gibanje naslonilo na Atlantsko listino, da si narodi lahko izberejo obliko vladavine, v kateri želijo živeti. Atlantsko listino in znana načela so na začetku leta 1942 sprejele države, ki so se borile proti trojnemu paktu; tudi jugoslovanska vlada. Načelo o pravici izbire vladavine so zavezniki, t. i. Združeni narodi, upoštevali tudi v primeru Jugoslavije, tudi ko je bilo jasno, da je prišlo do spremembe oblasti in sta se v njej zgodili politična in družbena revolucija. Kakorkoli že, slovenska državnost v drugi svetovni vojni je bila plod borbenosti Slovencev, ki so se odločili da se bodo za narodovo svobodo in njegov obstoj borili proti okupatorju, zato pa so jo zavezniki

18 *Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga I* (Ljubljana: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 1962), 256, dok. 11.

tudi podprli. Slovenski nasprotniki slovenskega osvobodilnega gibanja so vsaj prikrito, mnogi pa kar odkrito, z okupatorjem kolaborirali ves čas vojne in skušali najti krajšo pot do državnosti in ohranitve lastne oblasti. Na začetku maja 1945 so poskusili izvesti nekakšen prevrat ali vsaj obrat v odnosu do zaveznikov (pri tem so se sklicevali na Atlantsko listino in s tem na samoodločbo),¹⁹ pri čemer so »pozabili« na dejstvo, da so zavezniki svoj »glas« že dali komunistični oblasti v Jugoslaviji, ki je nastala iz osvobodilnega gibanja in njegove partizanske vojske.

Prvi dve oblikovanji slovenske državnosti na osnovi samoodločbe, tako samoodločbe ljudstva glede oblike vladavine kot politične ureditve kot samoodločbe naroda, kje, s kom, s katerim narodom bo narod živel, sta bili ozko povezani z jugoslovansko državo. Z združitvijo v jugoslovansko državno skupnost. Tretji korak v oblikovanju slovenske državnosti v »kratkem 20. stoletju« pa je bil v znamenju osamosvojitve od te države.

Po nekajletnem procesu demokratizacije, kar je bilo povezano z izražanjem želje oziroma namere glede zamenjave oblasti, se je zgodil tretji korak k slovenski državnosti. Skupščina Republike Slovenije, njen parlament, je 25. junija 1991 na osnovi pravice do samoodločbe sprejel odločitev o pretrganju državnopravnih vezi s Socialistično federativno republiko Jugoslavijo ter vzpostavilvi samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije. Odločil se je za osamosvojitve slovenske države na osnovi ustavno uzakonjene pravice do samoodločbe, kar je bila ena bistvenih postavk jugoslovanskih ustav. Republika Slovenija, po jugoslovanski ustavi iz leta 1974 že država, se je razdružila z jugoslovansko državo.

Slovenska osamosvojitve leta 1991 je bila obratni proces v samoodločbi, ki je do tedaj dvakrat pomenila način združitve Slovencev v Jugoslavijo. Osamosvojitve Slovenije je pomenila uresničenje tistega dela v pravici do samoodločbe naroda, ki govori o pravici odcepitve in združitve z drugim narodom. Prav ta pravica pa je v celotni pravici do samoodločbe naroda najbolj motila srbsko politiko (in njihove pravnike) – vse od nastanka jugoslovanske države pred več kot sto leti. Motila jih je tudi v federativni Jugoslaviji, v državi, ki je bila zgrajena prav na osnovi priznavanja pravice do samoodločbe naroda v njeni celoti. Samoodločbo so zato razumeli kot pravico le za enkrat, kot pravico za le enkratno uporabo, ki po tem, ko se enkrat izkoristi, ugasne. Samoodločbe niso želeli priznati kot trajne pravice naroda, ker so se bali, da bo v njej uporabljen tisti del, ki govori o pravici do odcepitve, torej do prekinitve sobivanja v državi, ki so jo Srbi videli kot razširjeno srbsko državo. Kljub deklarativnemu priznavanju federativnosti, ta je temeljila prav na samoodločbi naroda in zaklinjanju bratstva in enotnosti, ki je propagandistično izražalo enakost in enotnost vseh narodov kot bratskih v jugoslovanski federativni državni skupnosti, je tudi v drugi Jugoslaviji živelo prepričanje o srbskem »piemontstvu« in Jugoslaviji kot razširjeni Srbiji. Ob vsaki krizi v razvoju jugoslovanske države, te so bile precej pogoste in so vedno imele »nacionalni« naboj, se je to pokazalo, vendar je za javnost nato hitro poniknilo. Ni pa takšno mišljenje izginilo in je v določenih krogih in pri posameznikih, ki so imeli

19 »Združena Slovenija vstaja!«, *Slovenec*, 4. 5. 1945.

glede na svoje delo in zasluge pri srbskem narodu ugled, tak je bil npr. pisatelj Dobrica Ćosić, živelo svoje življenje. Ćosić je vsako spremembo federativnosti k večanju vloge in položaja republik, t. i. federalizacijo federacije, označil za konfederativnost.²⁰ To in dejstvo samoupravljanja je ocenjeval kot dezintegracijo Jugoslavije in se postavljaval v vlogo njenega »varuha«. Imel pa je glede federativnosti jugoslovanske države drugačne namene, ki so se pokazali na začetku druge polovice osemdesetih let 20. stoletja, v času vseobsežne krize jugoslovanske države in njenega »jugoslovanizma«, kar je izražal t. i. memorandum Srbske akademije znanosti in umetnosti leta 1986. Ta je opredeljeval smer reševanja oziroma rešitve t. i. srbskega vprašanja v drugi Jugoslaviji, ker naj bi bili Srbi v njej v neenakopravnem položaju v primerjavi z drugimi jugoslovanskimi narodi (motilo jih je, da sta bili v okviru Socialistične republike Srbije ustavno, glede na jugoslovansko ustavno ureditev, dve t. i. avtonomni pokrajini, Vojvodina in Kosovo, obe zaradi mešanega nacionalnega sestava); bistvo memoranduma je bilo v priznavanju srbskih pogledov na jugoslovansko državo kot razširjeno, tj. Veliko Srbijo. Pogledi na Jugoslavijo kot razširjeno Srbijo so ponovno privreli na dan v zadnjih letih jugoslovanske države, ko je režim Slobodana Miloševića, voditelja srbskih komunistov, želel doseči srbsko prevlado v Jugoslaviji in je dejansko zbudil zahteve, ki so bile prisotne vse od nastanka jugoslovanske države pred sto leti, a so v obdobju federativnosti ter »bratstva in enotnosti« bile javno potisnjene v ozadje. Kamen spotike glede oblikovanja Srboslavije iz Jugoslavije pa je tvorcem memoranduma SANU in Miloševiću, ki se je politično oplajal z njim, predstavljala samoodločba naroda, zlasti tisti del, ki dopušča pravico do odcepitve. Bili so za združitev, niso pa želeli priznati možnosti odcepitve. Še posebej ne iz razlogov, ko bi se neki narod odločil zapustiti jugoslovansko državo oziroma Srboslavijo zaradi srbskega hegemonizma in prevladovanja srbstva.

Za nastanek druge jugoslovanske države je bila odločilna samoodločba in ta je imela veliko vlogo tudi pri koncu te države. Šlo je za vprašanje oziroma razumevanje njenega trajanja – ali gre le za enkratno »uporabo«, na katero se zato v nadaljnjem razvoju jugoslovanske federativnosti ni več mogoče sklicevati, ali je to trajna vrednota. Predvsem pa so želeli s tem izničiti federativnost, ki so jo imeli za obliko brez vsebine. Da bi lahko federativnosti vzeli pomen in moč, so želeli odvzeti vlogo, ki jo je imela samoodločba naroda pri nastanku federativne, t. i. avnojske Jugoslavije.

Različnost v pogledih na federalizem, na katerem so po sovjetskem vzoru na osnovi pravice do samoodločbe naroda po drugi svetovni vojni oblikovali jugoslovansko državo, se je pokazala pri oblikovanju jugoslovanske ustave konec leta 1945.²¹ V predlogu prvega člana, ki je opredeljeval bistvo države in njene nove ureditve, je namreč izpadla omemba samoodločbe in s tem suverenosti narodov in njihovih pravic. Pravica do odcepitve je bila tako izničena. Mnenje srbskih komunističnih politikov je bilo, da omemba samoodločbe ni potrebna, ker naj bi bila ta porabljena s sklepi Avnoja

20 Dobrica Ćosić, *Piščevi zapisi (1951–1968)* (Beograd: Filip Višnjić, 2001), 222.

21 Aleš Gabrič, »Nacionalno vprašanje v Jugoslaviji v prvem povojnem obdobju,« *Jugoslavija v hladni vojni: zbornik z Znanstvenega posveta Jugoslavija v hladni vojni, Ljubljana, 8.–9. maja 2000* = *Yugoslavia in the Cold War: the Collection of Papers at the Scientific Conference Yugoslavia in the Cold War* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino in Toronto: University, 2004), 403–24.

o oblikovanju jugoslovanske države kot federativne. Zato je bil zapisan predlog, da je Jugoslavija »skupnost enakopravnih narodov, ki so svobodno izrazili svojo voljo, da ostanejo združeni v Jugoslaviji« (poudaril Z. Č.).²² Ta člen ustave pa je bil po dobrem mesecu spremenjen tako, da je bila v njem omenjena samoodločba; omenjena je bila kot tista, na osnovi katere so enakopravni narodi »izrazili svojo voljo živeti skupno v federativni državi«.²³ V resnici je šlo za načelo, ki so ga prevzeli iz sovjetske ustave, ta pa je pravico do samoodločbe naroda skupaj s pravico do odcepitve imela. Tako je samoodločba postala jugoslovanska ustavna kategorija, ker jo je priznavala ustava Zveze sovjetskih socialističnih republik, t. i. stalinska ustava. Obe državi, Jugoslavija in Sovjetska zveza, sta razpadli oziroma izginili kot federativni državi, zgrajeni na osnovi pravice do samoodločbe, približno v istem času, v začetku devetdesetih let 20. stoletja.

V začetku osemdesetih let 20. stoletja, po Titovi smrti, so začeli v Srbiji sklepe Avnoja, zlasti tiste o federativnosti jugoslovanske države na osnovi pravice do samoodločbe naroda, postavljati pod vprašaj. Proti t. i. avnojski Jugoslaviji so v Srbiji najbolj aktivno nastopali tvorci t. i. memoranduma Srbske akademije znanosti in umetnosti. Čeprav naj ne bi bil neposredno vpet v oblikovanje besedila, je bil glede na svoje poglede na jugoslovansko federacijo in položaj ter vlogo Srbije v njej med tvorci tega memoranduma tudi pisatelj Dobrica Ćosić; do federalizacije federacije je bil zelo kritičen, če ne kar sovražen, saj je vsako ustavno spremembo, ki je krepila položaj in vlogo republik v primerjavi z zvezno oblastjo, razglasil za konfederacijo.²⁴ Ćosić in njegovi somišljeniki so imeli vpliv tudi na slovenske, do komunistične oblasti kritične intelektualce, zbrane okoli *Nove revije*, tako da so tudi ti začeli zavračati avnojski sklep o federativnosti, nastal na osnovi pravice do samoodločbe naroda. Pri tem pa se niso zavedali, da z zavrnitvijo Avnoja kot organa revolucije oziroma revolucionarnega prevzema oblasti zavračajo tudi pravico do samoodločbe, na osnovi katere je Avnoj razglasil federativnost v jugoslovanski državi. Samoodločba je bila namreč nujni temelj za slovensko osamosvajanje, kar je bil njihov končni cilj. Z umazano vodo so želeli odliti tudi dete. Brez samoodločbe, ki je bila temeljno izhodišče avnojske Jugoslavije, osamosvojitve Slovenije in nastanek samostojne slovenske države namreč nista bila mogoča. Ker pa je samoodločba ena in je dejansko bistven izraz demokracije, »uresničitev demokratične biti«,²⁵ je njihovo zavračanje samoodločbe, pri čemer so očitno verjeli svojim srbskim prijateljem, da je bila ta že porabljena (teorija o konzumiranju samoodločbe), pomenilo, da je za svoj cilj – samostojno in neodvisno državo Slovenijo – ne potrebujejo. Pri tem jih je vodilo nasprotovanje tedanji oblasti, ki so jo želeli zrušiti, hkrati pa so si predvsem na »prigovarjanje« srbskih prijateljev želeli izbiti iz rok »orožje«, potrebno za dosego samostojne slovenske države. Privolili so v samorazorožitev, še preden se je pravi boj sploh začel.

V dogajanju okrog priznanja slovenske osamosvojitve od mednarodne politične skupnosti oziroma odhoda Slovenije iz Jugoslavije je bila po ugotovitvi t. i. Badinterjeve

22 Ustavotvorni odbor Savezne skupštine in Skupštine naroda. *Stenografske beleške*, 10. decembar 1945 – 4. januar 1946, 808.

23 »Ustava FLRJ«, *Uradni list Federativne ljudske republike Jugoslavije*, 10–73, 1946, 1. čl.

24 Ćosić, *Piščevi zapisi*, 222.

25 Ivan Kristan, »Pravica do samoodločbe«, v: *Zbornik znanstvenih razprav* (Ljubljana: Pravna fakulteta, 1990), 171.

komisije samoodločba kot jugoslovanska ustavna kategorija odločilna. Brez sklicevanja na pravico do samoodločbe, ki so jo imele vse ustave druge Jugoslavije, bi bila pot do priznanja slovenske osamosvojitve, do priznanja Republike Slovenije kot samostojne in neodvisne države daljša in težavnejša.

Čeprav je bila samoodločba sredstvo »komunistične« revolucije oziroma oblasti za vzpostavitev nacionalne države, natančneje nacionalnih držav, na federativen način združenih v eno federativno organizirano državo, pa samoodločbe ni mogoče razumeti zgolj ali prvenstveno kot razrednega sredstva, ampak kot sredstvo narodne osvoboditve. Bila je bistvo nacionalne, ne razredne revolucije. »Napad« na avnojsko Jugoslavijo kot izraz pravice do samoodločbe naroda, kar je bila ena osnovnih točk srbskega nacionalizma v osemdesetih letih 20. stoletja, in pritrjevanje slovenskih kritikov in nasprotnikov komunistične oblasti sta bila bolj kot protikomunistično početje, kakor so razumeli zanižanje samoodločbe, protinardno početje. Pomenilo je zmanjševanje oziroma omejevanje možnosti za osamosvojitve na osnovi jugoslovanske ustavne ureditve. Z opustitvijo samoodločbe bi si namreč iz rok izbili bistveno sredstvo za osamosvojitve Slovenije.

Na to dejstvo je v svoji kritični presoji sedeminpetdesete številke *Nove revije*, v kateri so objavili prispevke za nov slovenski narodni program (izšla je februarja 1987), opozoril zgodovinar dr. Janko Pleterški²⁶ in si s tem prislužil, da je za avtorje te številke in nasploh za krog novorevijašev postal »sovražnik številka ena«, ki naj ne bi nasprotoval le njihovim stališčem, ampak kar celotni slovenski osamosvojitvi. Zavrnil je na primer njihovo mnenje, da nimajo vsi narodi v Jugoslaviji pravice do samoodločbe, kar naj bi veljalo za Makedonce, ki naj sploh ne bi bili narod.²⁷ S tem stališčem je avtor v *Novi reviji* sprejel in ponavljal stališče srbskih nacionalistov glede makedonskega pa tudi drugih narodov, ki naj ne bi bili »zgodovinski« in naj bi glede na svoje zgodovinske izkušnje oziroma narodno gibanje bili »nedržavotvorni«.

Ivo Urbančič je v svojem prispevku »Jugoslovanska ‚nacionalistična‘ kriza in Slovenci v perspektivi konca« v sedeminpetdeseti številki *Nove revije*, ki je imela podnaslov Prispevki za slovenski nacionalni program, izrazil dvom v državnost na osnovi »izvornega etničnega sestava« ali »danosti« svojega »ljudstva« ali prebivalstva. Opozoril je na razlike glede nastanka jugoslovanske republiške državnosti, ker ta ni (naj ne bi) izhajala »na enak način samoniklo (označil I. Urbančič – op. Z. Č.) tudi iz njihovega kompletnega zgodovinskega nacionalnega (označil I. Urbančič – op. Z. Č.) gibanja, ampak je bila nekaterim vnanje dana od zvezne nadrejene državotvorne sile, ki jih je tako rekoč oktroirala kot nacije«. Avtor je to označil za »svojevrsten jugoslovanski nacionalni paradoks«. Tako je menil, da so Črnogorci »isto-rodni del izvornega naroda Srbov« in da »nimajo moči, da bi se postavili kot *nacija* (označil I.

26 Janko Pleterški, »Obravnava in zavrnitev nesprejemljivih stališč: razprava o 57. številki Nove revije,« *Delo. Književni listi*, 5. 3. 1987.

27 O tem, kako so slovenski komunisti gledali na Makedonce kot na narod v t. i. razpravi o nacionalnem vprašanju, ki je v letu 1923 potekala v okviru takrat prepovedane oz. ilegalno delujoče KPJ, gl. Jurij Perovšek, »Slovenski komunisti in vprašanje makedonskega naroda leta 1923,« *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 18/19, št. 1-2 (1978/1979): 17–44.

Urbančič – op. Z. Č.), ker jih mora pokonci držati zvezna država »zmeraj le na račun drugih v tej zvezi«. To pa so bili lahko le Srbi oziroma njihova zgodovinsko utemeljena in potrjena država. Še manj laskavo je bilo njegovo mnenje o Makedoncih, ki »želijo biti federativna nacija z lastno federativno državnostjo«. Državnost je odrekal tudi Bosni in Hercegovini in njeni »samonikli« državnosti, ki ni bila »osmiselitev lastnega edinstvenega zgodovinskega *nacionalnega gibanja*« (označil I. Urbančič – op. Z. Č.). Glede »*principlalne* (označil I. Urbančič – op. Z. Č.) podlage za ustanovitev ‚številá republik« po Urbančičevem mnenju – ki se je skladalo z mnenjem srbskih akademikov in njihovega memoranduma – naj ne bi bilo »podlage v polnem upoštevanju zgodovinskih nacionalnih zakonitosti«. Pri tem se je v opombi skliceval na odlok Avnoja glede federativnosti (ki naj bi se po njegovem mnenju oziroma po trditvah v Srbiji izgubil, tisti, ki ga zgodovina in zgodovinopisje navajata, pa sploh ni pravi) in na razlago memoranduma SANU o tem. V njem je bilo povedano, da Srbija ni bila v »popolnem enakopravnem položaju« z drugimi pokrajinami oziroma narodi, katerih predstavniki so se kot izvoljeni na »nacionalnih« osvobodilnih svetih (v Sloveniji na Kočevskem zboru v začetku oktobra 1943) udeležili zasedanja Avnoj, ker so Srbijo, srbski narod predstavljali zastopniki, izbrani iz srbskih vojaških enot in članov vrhovnega štaba, ki so bili takrat na ozemlju BiH oziroma v Jajcu ali njegovi bližini.²⁸ Po mnenju srbskih akademikov iz SANU (takšno mnenje so srbski zgodovinarji imeli že prej in jim je predstavljalo osnovni argument za zavračanje Avnojevega odloka o federativnosti) naj ti ne bi predstavljali srbskega naroda, zato sklepi zasedanja Avnoja v Jajcu naj ne bi bili veljavni oziroma naj bi bili v škodo Srbiji. Bili naj bi ji vsiljeni. Federativnost jim pač ni bila pogodba, kar so nemalokrat izpričevali, če ne drugače s trditvijo, da je samoodločba, na kateri je temeljila federativnost, le enkratno »uporabna« ter da je bila že izrabljena ob »zedinitvi« konec leta 1918. Nepravi predstavniki Srbije in srbskega naroda so bili osnovni argument, ki so ga v Srbiji imeli nasprotniki federativnosti na osnovi Avnojevega odloka. »Državotvornost« so bili pripravljene priznati le Srbom, Hrvatom in Slovencem, pri čemer naj bi imeli Srbi po načelu iz Orwellove *Živalske farme* večjo enakopravnost od drugih. Želeli so obuditi stanje, kakršno je bilo v zvezi z narodi pred drugo svetovno vojno. Temu se je v svojem razmišljanju približal ali podredil Urbančič (in drugi, ki so podlegli intelektualnemu šarmu Ćosića na skupnih srečanjih), ne da bi v kritiki federativnosti in takratnega stanja jugoslovanske federacije razmišljal o tem, da je nujen pogoj zanjo samoodločba naroda in da bo ta potrebna tudi za reformo federativnosti ali pa za zapustitev jugoslovanske države.

To se je pokazalo ob osamosvojitvi, vzpostavitvi samostojne in neodvisne Republike Slovenije, ko je bila jugoslovanska federativna ustavna ureditev odločilna. Brez nje bi bila osamosvojitve in njeno mednarodno priznanje nedvomno težja. Upoštevanje jugoslovanske ustavne ureditve, ki je glede federativnosti temeljila na pravici naroda do samoodločbe, ta pa vključuje pravico do odcepitve, je bilo pri slovenski osamosvojitvi pomembno, če ne kar odločilno.

28 Ivo Urbančič, »Jugoslovanska ‚nacionalistična kriza‘ in Slovenci v perspektivi konca,« *Nova revija*, št. 57 (1987): 45, 46.

Pleterski je tem pogledom, ki so nastajali v Srbiji in so jih nekritično sprejemali tudi v Sloveniji, stopil na žulj že s svojo knjigo *Narodi, Jugoslavija, revolucija*, ki jo je napisal, da bi zavrnil njihova protiavnogojevska stališča.²⁹ To knjigo naj bi eden od takrat vodilnih srbskih zgodovinarjev, Branko Petranović, označil za najbolj strupeno knjigo, napisano v Jugoslaviji po drugi svetovni vojni,³⁰ ker je avtor v njej zagovarjal vse tisto, kar so želeli srbski nacionalisti, da bi po svojih merilih predrugačili jugoslovansko državo, izničiti. Jugoslovansko državo so namreč želeli spremeniti tako, da bi zavrteli kolo zgodovine nazaj in ji dali t. i. trialistično zasnovo, kar je pomenilo bolj ali manj vrnitev v stanje pred drugo svetovno vojno. Za takšno »osamosvojitvev«, ki to ne bi bila, najbrž res ne bi bilo treba upoštevati pravice do samoodločbe.

Kljub takšnim pogledom glede samoodločbe je bila ta za osamosvojitvev bistvena. To je potrdila »politična praksa« ob osamosvojitvi junija 1991, ki je bila prav zaradi priznavanja in upoštevanja samoodločbe uspešna in priznana kot legalno in legitimno dejanje. Badinterjeva komisija mednarodnih ustavnih pravnikov je namreč ugotovila, da je prav jugoslovanska ustavna ureditev omogočila osamosvojitvev kot legalno dejanje. Če bi se odrekli »avnostvu« na osnovi pravice do samoodločbe naroda, pa to ne bi bilo mogoče. Badinterjeva komisija je namreč ugotovila, da je jugoslovanska država z razdružitvijo Slovenije in Hrvaške razpadla in da pri tem ni šlo za odcepitev, ampak za združitev na osnovi pravice do samoodločbe, ki je bila vpeta v ustavno ureditev jugoslovanske države.

Tretji korak v oblikovanju slovenske državnosti v »kratkem 20. stoletju« je bil nadaljevanje drugega oziroma je izhajal iz njega. V Temeljni ustavni listini o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije, ki jo je Skupščina Republike Slovenije sprejela 25. junija 1991 in s tem dejansko razglasila osamosvojitvev Slovenije, je bilo namreč kot prvi argument legitimnosti osamosvojitvev zapisano: »upoštevajoč dejstvo, da je bila Republika Slovenija država že po doslej veljavni ustavni ureditvi in je le del svojih suverenih pravic uresničevala v Socialistični federativni republiki Jugoslaviji.«³¹ S tem aktom, ki je imel značaj »rojstnega lista« nove slovenske države, je bila zaključena pot do slovenske državnosti, natančneje do države, ki se je začela ob koncu prve svetovne vojne, se nadaljevala v času druge in se zaključila, ko je glede na voljo slovenskega naroda in prebivalcev Republike Slovenije, izraženo na plebiscitu 23. decembra 1990, pol leta kasneje slovenski parlament vzpostavil Slovenijo kot samostojno in neodvisno državo.

29 Gl. Janko Pleterski, *Narodi, Jugoslavija, revolucija* (Ljubljana: ČZDO Komunist, Državna založba Slovenije, 1986), knjiga je pred tem, leta 1985, izšla v »srbohrvaškem« jeziku. Namenjena je bila jugoslovanskemu prostoru, v katerem se je takrat že razrasel nacionalizem oz. nacionalizmi (t. i. republiški etatizmi), med katerimi je prednjačil srbski. Ta je nato z Memorandumom SANU in s politiko vodstva srbske Zveze komunistov, ki je svoj nacionalizem črpala iz njega, dobil svojo moč in je izražal željo po hegemonizmu. To je Pleterski opazil, še preden je do tega prišlo, in je s svojo knjigo želel na to opozoriti. Bila so celo razmišljanja, da bi knjigo dobil vsak delegat 13. kongresa ZKJ (junija 1986) in se tako seznanil s t. i. nacionalnim vprašanjem v Jugoslaviji in njegovo zgodovino. Z zgodovino se je namreč glede tega zelo manipuliralo.

30 To je izrekel Branko Petranović v zasebnem pogovoru z Jankom Prunkom po podelitvi nagrade srbskega tednika NIN za delo Janka Pleterskega *Jugoslavija, narodi, revolucija*. To Petranovićevo sodbo je Prunk prenesel Pleterskemu. NIN je vsako leto podeljeval nagrado za pomembna publicistična dela Jugoslaviji; leta 1985 je nagrado dobil Pleterski. V žiriji za nagrado je bil tistega leta tudi Janko Prunk (z zapisanim v knjigi se je povsem strinjal) in njemu je po njegovih besedah Petranović izrekel mnenje o knjigi Pleterskega. Petranovićevo mnenje ni bilo izrečeno javno ali uradno.

31 *Uradni list Republike Slovenije*, 1–4, 1991.

Pot do slovenske države je bila sicer časovno dolga, trajala je celo »kratko 20. stoletje«, a uspešna. V tretje je Slovenija postala država z vsemi postavkami, ki jih za državo, njen nastanek oziroma obstoj določa konvencija o pravicah in dolžnostih držav kot mednarodnopravni akt. Pot je pokazala, da ima zgodovina svoje »zakovitosti«, to je povezanost dogajanja, dialektiko dogajanja v prostoru in času, kar je treba upoštevati tako v praksi kot pri kasnejšem prikazovanju tega procesa, torej v zgodovinopisju. To velja tudi za nastajanje slovenske države v 20. stoletju. Vsak od treh korakov do nje je bil namreč pomemben takrat in tudi za naslednjega, zgodovina pa nobenega ne more in ne sme izpustiti ali ga preskočiti. To mora veljati tudi za zgodovinopisje.

Viri in literatura

Literatura

- Balkovec, Bojan. *Prva slovenska vlada 1918–1921*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1992.
- Čepič, Zdenko et al., ur. *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992*. Ljubljana: Mladinska knjiga in Inštitut za novejšo zgodovino, 2006.
- Čepič, Zdenko, Damijan Guštin in Nevenka Troha. *Slovenija v vojni 1941–1945*. Ljubljana: Modrijan, 2017.
- Ćosić, Dobrica. *Piščevi zapisi: (1951–1968)*. Beograd: Filip Višnjić, 2001.
- Ćosić, Dobrica. *Piščevi zapisi: (1969–1980)*. Beograd: Filip Višnjić, 2001.
- Grafenauer, Bogo et al., ur. *Slovinci in država: zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU (od 9. do 11. novembra 1994)*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1995.
- Hobsbawm, Eric. *Čas skrajnosti: svetovna zgodovina 1914–1991*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 2000.
- Kristan, Ivan. »Pravica do samoodločbe.« V: *Zbornik znanstvenih razprav*. Ljubljana: Pravna fakulteta, 1990.
- Perovšek, Jurij. *Samoodločba in federacija: slovenski komunisti in nacionalno vprapanje 1920–1941*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2012.
- Perovšek, Jurij. *Slovenska osamosvojitev v letu 1918: študija o slovenski državnosti v državi Slovencev, Hrvatov in Srbov*. Ljubljana: Modrijan, 1998.
- Perovšek, Jurij. *Slovenski prevrat 1918: položaj Slovencev v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2018.
- Perovšek, Jurij. »Slovenski komunisti in vprašanje makedonskega naroda leta 1923.« *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 18/19, št. 1-2 (1978/1979): 17–44.
- Pleterski, Janko. *Knjiga pisem: razmišljanje o slovenski državnosti*. Ljubljana: Sophia, 2017.
- Pleterski, Janko. *Narodi, Jugoslavija, revolucija*. Ljubljana: Komunist, 1986.
- Pleterski, Janko. *Pravica in moč za samoodločbo: med Metternichom in Badinterjem: študije, razgledi, preudarki iz petnajstletja po tretji odločitvi Slovencev*. Ljubljana: Modrijan, 2008.
- Pleterski, Janko. *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo: politika na domačih tleh med vojno 1941–1918*. Ljubljana, Slovenska matica, 1971.
- Rahten, Andrej. *Zavezništvo in delitve: razvoj slovensko-hrvaških političnih odnosov v habsburški monarhiji 1848–1918*. Ljubljana, Nova revija, 2005.
- Ramet, Sabrina P. *Balkan Babel: Politics, Culture and Religion in Yugoslavia*. Oxford: Westview Press, 1992.

- Ramet, Sabrina P. *Balkanski Babilon: raspad Jugoslavije od Titove smrti do Miloševićeva pada*. Zagreb: Alinea, 2005.
- Ramet, Sabrina P. *Nationalism and Federalism in Yugoslavia, 1962–1991*. Indianapolis: Indiana University Press, 1992.
- Ramet, Sabrina P. *Tri Jugoslavije: izgradnja države i izazov legitimacije, 1918.–2005*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2009.
- Repe, Božo. *Jutri je nov dan: Slovenci in raspad Jugoslavije*. Ljubljana: Modrijan, 2002.
- Stiplovšek, Miroslav. »Prizadevanja ljubljanske in mariborske oblastne skupščine ter banskega sveta Dravske banovine za udejanjenje slovenskega parlamentarizma v prvi Jugoslaviji.« *Zgodovinski časopis* 62, št. 1-2 (2008): 151–76.
- Stiplovšek, Miroslav. *Banski svet Dravske banovine: 1930–1935: prizadevanja banskega sveta za omilitev gospodarsko-socialne krize in razvoj prosvetno-kulturnih dejavnosti v Sloveniji ter za razširitev samoupravnih in upravnih pristojnosti banovine*. Ljubljana: Znanstveno raziskovalni inštitut Filozofske fakultete, 2006.
- Stiplovšek, Miroslav. *Slovenski parlamentarizem 1927–1929*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2000.
- Taylor, Alan John Percival. *Habsburška monarhija 1809–1918: zgodovina avstrijskega cesarstva in Austro-Ogrske*. Ljubljana: Državna založba, 1956.

Objavljeni viri

- *Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjige I–VII*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 1992–1989.
- *Dokumenti organov in organizacij narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji, knjige VIII–XI*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2001–2016.
- Janković, Dragoslav in Bogdan Krizman, ur. *Građa o stvaranju jugoslovenske države: (I. I. – 20. XII. 1918)*. Beograd: Institut društvenih nauka, 1964.
- *League of Nations- Treaty Series*, vol. CLXV, 1936, Nos. 3801-3824.
- Petranović, Branko in Momčilo Zečević. *Jugoslovenski federalizam: ideje i stvarnost: 1914–1943: tematska zbirka dokumenata*. Beograd: Prosveta, 1987.
- Petranović, Branko in Momčilo Zečević. *Jugoslovenski federalizam: ideje i stvarnost: 1943–1986: tematska zbirka dokumenata*. Beograd: Prosveta, 1987.
- Repe, Božo. *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije, I. del: opozicija in oblast*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2002.
- Repe, Božo. *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije, II. del: Slovenci in federacija*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2003.
- Šnuderl, Makso. *Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji*. Ljubljana: Uradni list LR Slovenije, 1949.
- Vodušek Starič, Jera. »*Dosje*« *Mačkovšek*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 1994.

Zdenko Čepič

**THREE TIMES: THE SEQUENCE OF HISTORICAL EVENTS
LEADING TO THE SLOVENIAN STATEHOOD
IN THE 20TH CENTURY**

SUMMARY

The Slovenian state was formed in the “short” 20th century. Slovenians have attained the state that they now live in gradually, in three steps – three different forms and stages of statehood. These stages involved cohesion – a sequence of events during the formation of the Slovenian statehood. Without the first step, the second one would not have taken place, while the third stage would have remained particularly impossible without the second one. Each of the phases occurred in its own period, subject to various conditions that influenced the process of the creation of the Slovenian state and the degree of its independence. The first step was taken at the end of World War I, after the state-legal ties with the Austro-Hungarian state had been severed due to the international political circumstances and Slovenians joined the State of Slovenes, Croats, and Serbs – the first Yugoslav state. The second step took place during World War II, after the former Yugoslav state had collapsed and needed to be restored in new circumstances and with a different organisation. The third step, however, occurred once the Yugoslav state had outlived its purpose. All three steps shared the same goal, while the manners of attaining statehood varied, depending on the situation and relations between the factors or proponents of statehood as well as on its political or social agents. The Slovenian statehood was created in two ways: with an overthrow and a revolution. The formation of the Slovenian statehood in the “short 20th century” was related to the right to self-determination, which was, in fact, the essential condition that allowed Slovenians to attain their state at all. It represented the means or the foundation for the construction of statehood during each phase and was understood somewhat differently during each of the stages of the Slovenian statehood’s formation. The first step towards the Slovenian statehood was based on the self-determination that the President of the United States of America Woodrow Wilson defined in fourteen points at the beginning of 1918 – as a precondition for achieving peace and shaping the world after World War I. Wilson played the decisive role in the formation of the national states in the territory of the former Habsburg Monarchy at the end of World War I. His attitude to the Austro-Hungarian state provided the possibility for implementing the “Habsburg Yugoslavs” right to self-determination and formation of the Yugoslav state – the State of Slovenes, Croats, and Serbs, independent from Austria. The second step towards the Slovenian statehood was taken during World War II, in the circumstances of the struggle against the occupiers. This stage involved self-determination as well: modelled after Lenin’s self-determination of nations,

which also involved the right to secession, the communists implemented it as a way of addressing the so-called national question. Based on this sort of self-determination, the federal Yugoslav state was established: the national states of every participating nation were first established, and only then, these nations decided to unite in federal Yugoslavia. The first two Slovenian states were closely related to the unification in the Yugoslav state community. The third step towards the Slovenian statehood, however, was aimed against Yugoslavia. It was achieved with the declaration of the independent and autonomous Republic of Slovenia on 25 June 1991. This decision was based on the constitutionally defined right to self-determination – one of the essential elements of the Second Yugoslavia's constitutions. The independent and sovereign Slovenian republic was based on the same foundations as the Slovenian state that had existed for forty-five years in the Yugoslav state: the self-determination that ensured the cohesion and continuity of the Slovenian statehood.